

На правах рукопису

ГАНИШ ЕДІТ ГЕНАДІЇВНА
ВІДОКРЕМЛЕННЯ ЯК ПРОБЛЕМА
КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНОГО
СИНТАКСИСУ

10.02.01.-російська мова

АВТОРЕФЕРАТ

*дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук*

00802941 (O)

Дисертацією є рукопис.

**Робота виконана
в Київському університеті ім.Тараса Шевченка.**

Науковий керівник доктор філологічних наук,
доцент Снітко Олена Степанівна

Офіційні опоненти: -доктор філологічних наук,
професор Бріцин Віктор Михайлович
-кандидат філологічних наук,
доцент Кендюшенко Алла Георгіївна

Провідна установа: Сімферопольський
державний університет

Захист відбудеться 24 грудня 1993 року
о 10:15 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради
К 068.18.16. в Київському університеті ім. Тараса Шев-
ченка (м. Київ, вул. Володимирська, 64)

З дисертацією можна ознайомитися у науковій
бібліотеці Київського університету ім.Тараса Шевченка
(Київ, вул. Володимирська, 58, кім. 10).

Автореферат розісланий «   » _____ 1993 р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Шахов
Шахова Лариса Іванівна

Сучасна лінгвістика розглядає мову як особливий вид діяльності людини. Це дає можливість розв'язувати такі наукові питання, які залишилися без відповіді при дослідженні мовних явищ з позиції порівняльно-історичного та системно-структурного підходів. Власне на основі комунікативно-функціонального аспекту вивчення мовних феноменів сформувалася нова галузь мовознавчої науки — прагмалінгвістика, коло витоків якої стояли такі вчені, як Ч. Морріс та Л. Вітгенштейн.¹

Прагмалінгвістика досліджує мову як знаряддя соціальної дії та взаємодії в конкретних ситуаціях спілкування. Такий підхід дозволяє проаналізувати функціонування мови на фоні сукупності соціальних факторів, що діють в комунікації. У зв'язку з цим *актуальність* обраної теми обумовлена загальною орієнтованістю сучасної лінгвістики на розробку лінгво-прагматичних аспектів комунікації, зокрема використання мовних засобів для реалізації ілюквативної мети суб'єкта та досягнення перлюквативного ефекту в умовах соціально диференційованої ситуації спілкування.

Мета дисертаційної роботи — розкрити природу відокремлення як синтаксичного засобу актуалізації компонентів комунікативно-прагматичної структури речення, який використовується суб'єктом у різних соціальних позиціях для регулювання мовної комунікації.

Мета дисертаційної роботи передбачає розв'язання наступних завдань:

- розглянути особливості комунікативно-прагматичної структури речення як обов'язкового елемента його організації, який безпосередньо співвідносить речення з реалізацією комунікативної інтенції суб'єкта;

- визначити та обґрунтувати феномен відокремлення з позиції теорії актів мовлення;

- визначити комунікативно-прагматичний статус непоширеного відокремленого означення, вираженого прикметником:

- а) проаналізувати взаємозв'язок між відокремленим непоширеним означенням як засобом ускладнення синтаксичної структури речення та актуалізацією комунікативно значущих компонентів прагматичної структури речення;

¹Моррис Ч.У. Основания теории знаков. // Семиотика. - М.: Радуга 1983. - с.37-89
Витгенштейн Л. Философские исследования. // Новое в зарубеж. лингв. Вып.16. - М.: Прогресс, 1985. - с.128.

б) розкрити залежність використання непоширеного відокремленого означення від локутивної мети суб'єкта у межах конкретного акту мовлення;

в) визначити роль непоширеного відокремленого означення у процесі досягнення запланованого суб'єктом перлокутивного ефекту;

-провести прагмалінгвістичний та статистичний аналіз функціонування непоширеного означення, вираженого прикметником, як засобу регулювання актів мовлення у комунікативних ситуаціях, які диференціюються в залежності від різних соціальних ролей суб'єкта й адресата:

-виявити наявність/відсутність національно-специфічного прояву комунікативно-прагматичного статусу непоширеного відокремленого означення в російській та українській мовах.

Об'єктом дослідження обрано непоширене відокремлене означення, виражене прикметником. Цей синтаксичний засіб розглядався раніше з трьох позицій: формально-граматичної, семантичної та функціонально-стилістичної. Прагмалінгвістичний підхід до аналізу відокремлених елементів у реченні дозволяє розглянути взаємозв'язок експліцитно та імпліцитно представлених смислів, оскільки, з одного боку, зміна порядку слів у реченні супроводжується виділенням та акцентуванням квантів інформації, які вони передають, а з другого боку, активізуються непрямі смисли, що співвідносяться з комунікативними намірами суб'єкта.

Дослідження було проведено на матеріалі офіційно-ділових, наукових, газетно-публіцистичних і художньо-белетристичних текстів, що дозволило розглянути непоширене відокремлене означення як засіб актуалізації комунікативно значущих компонентів прагматичної структури речення в різних за своїм соціальним статусом ситуаціях спілкування та розкрити закономірності застосування цього синтаксичного засобу в залежності від комунікативних намірів, обумовлених соціальною роллю суб'єкта й адресата. Використання для дослідження текстів російської та української мов становить інтерес з точки зору вивчення взаємодії універсального та національно специфічного у сфері комунікації та визначення загальних та специфічних закономірностей вибору суб'єктом мовних засобів для реалізації своєї комунікативної інтенції та досягнення запланованого перлокутивного ефекту.

Розмаїття та неоднозначність соціальних ролей суб'єкта у сфері ділової комунікації обумовили вибір матеріалу для

аналізу. У тексті кодексів суб'єкт діє як законодавець, який вимагає від адресата беззаперечного та точного виконання його вказівок. Тексти міжнародних договорів являють собою реалізацію рольових очікувань суб'єкта у сфері дипломатичних відносин. Правові взаємовідносини учасників комунікації у межах судового процесу визначають особливості побудови виступів на захист інтересів своїх клієнтів.

Матеріал, що представляє сферу наукової комунікації, складається з текстів наукових монографій, присвячених розгляду актуальних проблем певної галузі науки. З одного боку, це підмова медицини, з іншого, лінгвістики. Але в процесі дослідження було виявлено, що з точки зору функціонування непоширеного відокремленого означення між цими групами не існує суттєвої різниці, тому весь матеріал розглядається як одне ціле.

Сфера засобів масової комунікації аналізується за текстами статей з газет «Московская правда» та «Вечірній Київ» (січень 1992 р.), а також публіцистичних творів І.М. Дзюби, С.П. Плачинди, С.С. Кондрашова, В.В.Овчинникова та збірника статей «Дорогами тисячелетий».

Аналіз функціонування непоширеного відокремленого означення у сфері художньої літератури проводився як на прозаїчних, так і на поетичних текстах, що дозволило розглянути характер прояву суб'єкта підчас створення художнього образу за допомогою певних мовних засобів у різних родах літератури. Вибір тексту був обумовлений часовим критерієм, що дало можливість проаналізувати особливості функціонування непоширеного відокремленого означення в залежності від ілюкативної сили та перлюкувативного ефекту акту мовлення в процесі комунікації у різних синхронічних зрізах, а саме: а) початок ХХ ст. (Д.С.Мережківський, Леся Українка, А.Ахматова); б) середина ХХ ст. (Б.Л.Пастернак, О.Є.Льченко); в) 70-90-ті роки ХХ ст. (Д.М.Балашов, Р.П.Іванченко, В.К.Малик, В.А.Шевчук, В.М.Кулаковський, В.П.Чмир, І.О.Юринець, В.О.Шевчук, Ліна Костенко).

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у тому, що відокремлення було розглянуто з нової позиції, а саме у межах прагмалінгвістичного підходу; в роботі встановлено комунікативно-прагматичний статус непоширеного відокремленого означення як засобу актуалізації комунікативно значущих компонентів прагматичної структури речення; на основі виявлення взаємодії екстралінгвістичного та власне лінгвістичного у

різних за соціальним статусом комунікативних ситуаціях визначено закономірності функціонування непоширеного відокремленого означення в залежності від ілокутивної сили та перлокутивного ефекту, що обумовлені комунікативними інтенціями суб'єкта в межах окремого акту мовлення.

Теоретичне значення дисертаційного дослідження визначається його пов'язаністю з розробкою таких важливих лінгвістичних проблем, як вивчення прагматичних аспектів комунікації з позиції виявлення засобів регулювання актів мовлення, визначення специфіки прояву активної творчої особи суб'єкта в процесі породження та сприйняття інформації, встановлення закономірностей планування мовної діяльності з метою досягнення бажаного ефекту впливу, виявлення специфіки функціонування мови в залежності від соціальних ролей комунікантів.

Практичне значення. Результати виконаної роботи можуть бути використані в процесі викладання російської та української мов у вищій школі; при вивченні синтаксису та прагмалінгвістики, при підготовці посібників та підручників з відповідних курсів. Деякі положення можуть використовуватись при навчанні осіб, що не володіють російською-українською мовами.

Методи дослідження. У роботі широко застосовувались принципи та засоби описового методу, а також, у зв'язку з аналізом фактів двох споріднених мов, елементи методу зіставлення. Окрім цього, проводилась також статистична обробка матеріалу методами кореляційного аналізу та визначення коефіцієнту співвідношення.

Апробація роботи. Основні положення дисертації було представлено у вигляді доповідей та повідомлень на конференціях молодих вчених Київського університету (1991, 1992), республіканський науковій конференції «Лінгводидактика слов'янських мов як феномен культури» (до 400-річчя з дня народження Я.А.Коменського) (Київ, 1992), міжнародній конференції «Мова і культура» (Київ, 1992).

Зміст дисертації представлено у чотирьох публікаціях.

У відповідності до мети та завдань роботи визначена її *структура*. Дисертація складається зі вступу, двох глав, висновків, переліку використаної літератури та джерел і додатку.

У *вступі* подано короткий нарис з історії становлення прагмалінгвістики як окремої галузі мовознавства, розглядаються її зв'язки з синтаксисом і семантикою, розкрито антропологічну орієнтацію прагмалінгвістики. У цій частині роботи пропонується також обґрунтування теми

дослідження, розкривається її актуальність і новизна, формуються мета і завдання роботи, її теоретичне і практичне значення, презентуються методи дослідження.

У *першій главі* «Відокремлення як засіб актуалізації комунікативно значущих компонентів прагматичної структури речення» синтаксичний феномен відокремлення характеризується з власне прагмалінгвістичних позицій. На основі аналізу функціонування непоширеного відокремленого означення, вираженого прикметником, розкривається залежність застосування цього синтаксичного засобу від комунікативної інтенції суб'єкта та запланованого ним перлокутивного ефекту в певному акті мовлення. Перша глава складається з двох розділів.

У *першому розділі* «Феномен відокремлення з позиції теорії актів мовлення» обґрунтовуються основні положення прагмалінгвістичної характеристики відокремлення.

У мовознавчій традиції феномен відокремлення розглядався з різних позицій, серед яких пріоритетне місце займав підхід до нього як до засобу відображення ускладнення семантичної структури речення (І.І. Греч, Ф.І. Буслаєва, О.Х. Востоков, О.О. Потебня, О.О. Шахматов, пізніше Л.А. Булахівський, В.В. Виноградов, Л.В. Щерба). Поряд з цим фундаментальна розробка формальних характеристик відокремлення була запропонована в дослідженнях О.М.Пешковського¹. На основі цих двох основних напрямків аналізу функціонування відокремлених членів речення сформувалися три головні підходи до цього синтаксичного явища в сучасній лінгвістиці, які можна розглядати як формально-граматичний, семантичний та функціонально-стилістичний².

Однак всі вони ґрунтуються на розумінні мови, яка існує «сама в собі і сама для себе», що не відповідає вимогам сучасної науки, яка має антропологічне спрямування і передбачає вивчення мовних феноменів у тісному зв'язку з людиною, її свідомістю, мисленням, творчою діяльністю.

У процесі комунікації людина діє у двох ролях: суб'єкта й адресата. Фактор суб'єкта має пріоритетне значення для спілкування, оскільки комунікативні інтенції

---

¹Пешковський А.М. Русский синтаксис в научном освещении.- М.: Учпедгиз, 1956.- с. 416-423.

²Перший репрезентує Русская Грамматика-80, другий представлено роботами Л.К. Дмитрієвої, Г.О. Золотої, А.А. Каминіної, Л.О. Кадомцевої, А.Ф. Пряткіної, третій — дослідженнями Д.М. Шмельова, В.С. Ващенко, А.П. Коваль.

автора мовлення та запланований ним перлокутивний ефект обумовлюють вибір певних мовних засобів серед арсеналу варіантів, що існує у мові. Серед них певне місце займає відокремлення як ритміко-інтонаційне (пунктуаційне) та смислове виділення одного з членів речення, що не входить у предикативний мінімум. Оскільки зміна суб'єктом семантичної та синтаксичної структур речення є відображенням зміни його комунікативних інтенцій, то відповідно саме явище відокремлення виявляється безпосередньо пов'язаним з реалізацією певної мети суб'єкта в межах окремого акту мовлення, а його застосування завжди орієнтоване на підвищення ступеня вірогідності реакції адресата, на яку разраховує суб'єкт.

Виділення серед параметрів вивчення відокремлення таких факторів, як комунікативно-прагматична настанова суб'єкта й ефект впливу на адресата та надання їм пріоритетного статусу дозволяє розглядати відокремлення у межах діяльнісного підходу, який має два основні аспекти: по-перше, дає можливість визначити зміст та засоби мовного спілкування, що розгортається в структурі предметно-практичної чи духовної діяльності комунікантів, а по-друге, враховує те, що в процесі діяльності людина формує для себе світ ідеальних об'єктів, спільність якого у комунікантів, тобто спільність системи значень і сукупності знань про зв'язки тіл знаків та значень, є головною передумовою знакового спілкування. Дослідження відокремлення з позиції теорії вербальної комунікації як взаємної мовної діяльності базується на визнанні взаємодії суб'єкта мовлення та його адресата і взаємозалежності процесів породження та сприйняття/розуміння мови, що забезпечує ефективність вербального впливу суб'єкта мовлення на поведінку адресата. Найбільш послідовно ці принципи діяльнісного підходу опрацьовані в теорії актів мовлення, яка базується на аналізі як власне мовних, так і екстралінгвістичних факторів.

Вивчення явища відокремлення у зв'язку з локутивними, ілокутивними та перлокутивними характеристиками акту мовлення ґрунтується на адекватній інтерпретації його лінгвістичних і прагматичних аспектів, серед яких основними є суб'єкт, адресат, пропозиціональний зміст, який пов'язаний з прагненням суб'єкта перетворити думку в слово, певним чином впливаючи на поведінку адресата, ситуація спілкування. Оскільки ідеальну мету мовного акту можна визначити як максимально повну, експліцитну і точну фіксацію думки і її передачу в адекватній формі адресату, то базовими

поняттями при аналізі цієї можливої одиниці є власне суб'єкт й адресат мовлення. Суб'єкт акту мовлення — особистість, яка володіє мовною ситуацією та задає необхідний напрям комунікації в цілому. Активність творчої особистості суб'єкта реалізується у межах акту мовлення через його ілюктивну силу. Наприклад, викликати в адресата певне відношення до подій або осіб, про які йде мова, суб'єкт акцентує увагу адресата на оцінці самого себе, вираженій за допомогою відокремленого означення. Завдяки цьому імпліцитна комунікативно-прагматична настанова суб'єкта стає зрозумілою адресату: «Дак уж прости ты меня, художного, в егой вино, возри в выси, пожалей и наставь, хоша ночью приснишь, подсажи чево, когда от худого отведи!» (Балашов, Великий стол; с.283); «Може, гордуеш нами, *простими?* — спитав батько.» (Шевчук, Мислене дерево; с.135) Використання відокремлення серед арсеналу інших вербальних засобів акту мовлення свідчить про свідоме прагнення суб'єкта якомога повніше реалізувати свою комунікативно-прагматичну настанову і досягти бажаного перлюктивного ефекту. Зв'язок відокремлення з перлюкцією є відображенням опосередкованого впливу адресата на формування думки суб'єкта.

Важливою особливістю будь-якого акту мовлення є його орієнтованість на певну модель адресата, на певну соціально-етикетну обумовленість мови та її організацію. Наприклад, тексти наукових монографій розраховані на адресата, підготованого до сприйняття спеціальної інформації, людину, яка володіє науковим категоріальним апаратом. Тому в процесі наукової комунікації суб'єкт може і намагається конкретизувати свою думку, він вирізняє комунікативно значущі кванти інформації про предмет, виходячи з того, що адресат володіє повною інформацією про нього, як, наприклад, в реченнях: «Так, для морфології особливо важна такая единица, как *аффикс-словоизменительный* или *словообразовательный*, выступающий в слове в качестве его вершины и диктующий всему слову присущие ему категориальные характеристики.» (Чел. фактор. Яз.и породж.речи; с. 118); «Посилена збудливість аналізаторів виявляється у хворобливо-болючому сприйнятті нормальних подразнень органів почуттів, *шкірних, рухових, зорових, слухових та інших.*» (Коржинський, Невідкладна пед.; с. 116)

Аналіз функціонування непоширеного відокремленого означення дозволяє, таким чином, зробити висновок, що феномен відокремлення як один з вербальних засобів

актів мовлення свідомо використовується суб'єктом для вирішення триєдиного завдання: по-перше, з його допомогою експліцитно вирізняються певні кванти інформації і на них акцентується увага адресата; по-друге, воно пов'язане з імпліцитною комунікативно-прагматичною настановою суб'єкта; по-третє, воно стимулює реакцію адресата, яку передбачає суб'єкт. Отже, теорія актів мовлення дозволяє розглядати відокремлення у сукупності його локутивних, ілокутивних і перлокутивних характеристик і безпосередньо співвідносити його з ефективністю процесу комунікації.

У другому розділі «Непоширене відокремлене означення як засіб актуалізації комунікативно значущого компонента прагматичної структури речення» розглядається механізм трансформації семантичної та синтаксичної структур речення внаслідок актуалізації певного компонента прагматичної структури під впливом комунікативної інтенції суб'єкта.

Концепція трьох взаємозв'язаних структур речення: прагматичної, семантичної та синтаксичної — була запропонована І.П. Сусовим у середині 80-х років на основі трактування мови як ієрархічно організованої системи систем, яка складається з мови соціально-інтерактивної системи, мови як когнітивно-інтерпретованої системи, мови як формальної системи та фонологічних елементів.¹ Синтаксична структура речення складається з лексико-граматичних одиниць, представлених фонологічно чи графічно. Семантична структура розглядається як окремо взята пропозиція або комплекс пропозицій, що розкриває положення у світі людей, речей, ідей. У прагматичній структурі виділяються такі компоненти:

1. інтенціональний, який виражає мету, намір, мотив суб'єкта;

2. дейктичний, або орієнтаційний, який локалізує акт мовлення у просторово-часовому та соціальному континумі та допомагає комунікантам орієнтуватися у ситуації спілкування;

3. пресупозиційний, пов'язаний з передумовами акту мовлення;

4. імплікаційний, який враховує особливості засобів побудови речення;

5. аксиологічний, який фіксує оцінку фактів, про які йде мова;

---

¹ Сусов И.П. Прагматическая структура высказывания. // Языковое общение и единицы. — Калинин: Калининский университет, 1986. — с.7-11

6. функціонально-стилістичний, що відображає вибір мовного коду чи субкоду в залежності від предмета і ситуації спілкування.

У процесі комунікації адресат, сприймаючи повідомлення, декодує інформацію, викладену в ньому, тобто адресат повинен отримати певні відомості про фрагмент дійсності, осмислений суб'єктом, усвідомити комунікативну мету суб'єкта і, відповідно, вирізнити ті кванти інформації, які суб'єкт вважає значущими. Закономірності сприйняття мовлення, таким чином, обумовлюють стратегію і тактику побудови суб'єктом свого повідомлення. І як в залежності від ситуації у семантичній структурі слова може актуалізуватися одна з сем, так і в прагматичній структурі речення, в залежності від інтенції суб'єкта, актуалізується один з компонентів, що реалізується у мові через введення до синтаксичної структури речення додаткових елементів, зокрема відокремлення. Прагматичний оператор, який діє при породженні мови, спочатку відштовхується від таких факторів, як ситуація спілкування, мотиви і наміри впливу на співрозмовника та наявність певного фонду спільних знань. Саме дія прагматичного оператора «примушує того, хто говорить, ешелонувати елементи розумового змісту у відповідності до ступеня їх комунікативної значущості.»¹

Аналіз фактичного матеріалу дозволяє говорити про цілий ряд компонентів прагматичної структури речення, актуалізація яких реалізується шляхом відокремлення непоширених означень. Особливості функціонування цього елементу синтаксичної структури речення багато в чому обумовлені специфікою прикметника як частини мови. Маючи спільну семантичну характеристику, яка об'єднує прикметники в один лексико-граматичний клас (присвоєння предмету ознаки), вони, в залежності від характеру вираження ознаки, поділяються на дві групи: якісні та відносні. В основі цього поділу знаходиться фактор оцінки, яка може бути представленою чи непередставленою у семантиці прикметника. Якісні прикметники поєднують вираження ознаки з вираженням оцінки, тобто суміщають кваліфікативний і дескриптивний смисли, в той час як відносні, якщо вони функціонують у прямому значенні, характеризуються наявністю тільки дескриптивного аспекту. Але в процесі комунікації співвідношення кваліфікативного і дескриптивного аспектів має набагато

---

¹ Моделирование языковой деятельности в интеллектуальных системах.- М.: Наука, 1987.-с. 52.

складніший характер, оскільки більшість прикметників суміщають їх у своїй семантиці у різних пропорціях.

Отже, семантичні характеристики прикметника обумовлюють можливість його використання у функції непоширеного відокремленого означення при актуалізації аксиологічного та орієнтаційного компонентів прагматичної структури.

Аксиологічний компонент пов'язаний з кваліфікативним аспектом семантики прикметника і актуалізується тоді, коли реалізація комунікативно-прагматичної настанови суб'єкта вимагає експліцитного представлення оцінки об'єкта комунікації. Зміни в прагматичній структурі обумовлюють зміни в структурах семантичній та синтаксичній, про що свідчить порівняння речень з відокремленням і без нього. Наприклад, «Лежал, обдумывая устройство свадебных торжеств, *непростое*, поелику ни митрополит, ни Алексей и никто из духовных не будут на свадебном пиру». (Балашов Д.М., "Симеон гордый"; с. 405) та «Лежал, обдумывая *непростое* устройство свадебных торжеств, поелику ни митрополит, ни Алексей и никто из духовных не будут на свадебном пиру.» В обох реченнях представлено означення «непростое», яке виражає оцінку суб'єктом умов організації весільного свята. Але його комунікативне навантаження різне. У реченні без відокремлення відсутня окрема оціночна пропозиція, автор не акцентує увагу читача на оцінці події, і модальність *de re* не супроводжується підсиленням зони аксиологічної модальності *de dicto*. У прикладі з тексту оцінка має особливе навантаження, оскільки автор вважає за необхідне підкреслити незвичайність та складність підготовки князівського весілля, коли церква вустами своїх найвищих ієрархів не благословляє князя. Комунікативна мета автора полягає не лише в тому, щоб повідомити адресата про факт весілля, але й про його оцінку. У семантичній структурі речення представлена додаткова оціночна пропозиція, у прагматичній структурі актуалізовано аксиологічний компонент, а на рівні синтаксису виступає означення у позиції відокремлення.

В залежності від намірів суб'єкта і умов комунікативної ситуації у кожному акті мовлення об'єкт оцінки може співпадати або з суб'єктом мовлення, або з об'єктом мовлення. Якщо одночасно відокремлюється декілька означень одного предмета, то це свідчить про прагнення суб'єкта деталізувати свою оцінку, виділяючи ознаки, які або взаємодоповнюють одна одну, або характеризують предмет

з різних позицій, що має на меті підсилити інформаційну насиченість повідомлення і сприяти успішності процесу комунікації.

Орієнтаційний компонент пов'язаний з дескриптивним аспектом семантики прикметника і актуалізується тоді, коли суб'єкт прагне зорієнтувати адресата у ситуації спілкування, виділяючи кванти інформації про атрибутивну характеристику предмета, які мають значення для успішності комунікації у межах конкретного акту мовлення. Ознаки предмета мають різноманітний характер і ґрунтуються на наших знаннях про світ. Оскільки процес пізнання поділяє природу на живу і неживу, то й комплекси ознак живого і неживого предмета будуть різними. Отже, закономірно виділяти два типи актуалізації орієнтаційного компонента.

1. Непопоширене відокремлене означення є засобом актуалізації комунікативно значущих квантів інформації, що характеризують живий об'єкт. У мові людина постає в різних аспектах: фізичному, психічному та соціальному. В залежності від змісту повідомлення та лексичного значення прикметника суб'єкт при актуалізації орієнтаційного компонента акцентує увагу адресата на характеристичні зовнішні або внутрішні рис людини, її психо-емоційного та фізичного стану та інших ознак, значущість яких визначається комунікативною інтенцією суб'єкта та умовами конкретного акту мовлення. Наприклад, у реченні «Он был Лариного десятка — *прямой, гордый и неразговорчивый.*» (Пастернак Б.А.; «Доктор Живаго»; с. 50) комунікативне навантаження несе опис характеру людини, а у реченні «Один з вершників, *старий*, з довгою сивою чуприною, сплигнув з коня, витяг із шкіряних піхов широколезого ножа.» (Малик В.К., «Князь Кий»; с. 4) суб'єкт вважає за необхідне підкреслити вік людини, про яку йде мова.

2. Непопоширене відокремлене означення є засобом актуалізації комунікативно значущих квантів інформації, що характеризують неживий об'єкт. Опис цих предметів ґрунтується на виділенні їх зовнішніх та внутрішніх ознак. Знання про зовнішні ознаки є результатом пізнання світу за допомогою органів чуттів, а актуалізація відповідних квантів інформації активізує в уяві адресата певні асоціативні образи, як, наприклад, у реченні «Іще давали не бачену ним раніше слонову кістку, що легко піддавалася різцю. А ще чимало осяйного каміння — *червоного, чорного, синього, зеленого.*» (Іванченко Р. П., «Золоті стремена»; с. 319). Знання про внутрішні ознаки є

результатом абстрактного мислення, вони базуються на суспільному досвіді комунікантів, і тому в більшій частині прикладів актуалізація цих квантів інформації пов'язана з ознаками абстрактних понять, як у реченні «И поняла — сердце прыгнуло — обиду, детскую, кровную, от того, что отдали Княтин, и пришлось покориться Дмитрию.» (Балашов Д. М., «Младший сын»; с. 406).

Формулюючи комунікативну мету кожного акту мовлення та добираючи мовні засоби для її найбільш оптимальної реалізації, суб'єкт не тільки спирається на свої знання про живі й неживі предмети, але й враховує гармонійний зв'язок, який існує у природі в цілому. Усвідомлення цього зв'язку та його відображення у мовному творі свідчить про прагнення автора не обмежитися лише передаванням інформації, але й знайти таку форму її представлення, яка б разом з комунікативною функцією мови активізувала б й естетичну функцію. Цим пояснюється актуалізація (зокрема в текстах художньої літератури, прагматична настанова якої пов'язана з впливом на почуття прекрасного в адресата) ознак, властивих живому об'єкту, при описі неживих предметів і навпаки, коли внутрішній стан людини передається через характеристику природи.

Отже, аксіологічний та орієнтаційний компоненти об'єктивно є основними компонентами, для актуалізації яких використовується непоширене відокремлене означення. Окрім цього, якщо в семантиці прикметника представлені і кваліфікативний, і дескриптивний аспекти, то актуалізація одного з компонентів, який несе основне комунікативне навантаження, супроводжується актуалізацією другого.

Непоширене відокремлене означення, представлене прикметником, може також застосовуватися для актуалізації імплікаційного, пресупозиційного й інтенціонального компонентів.

Імплікаційний компонент, виділення якого пов'язане з реалізацією комунікативних постулатів Г.П.Грайса,¹ активізується тоді, коли суб'єкт намагається певним чином уточнити комунікативно значущу частину інформації. Використання непоширеного відокремленого означення як засобу його актуалізації вимагає, щоб повідомлення інформувало адресата про ознаки предмета, який уточнюється, вирізняючи ту чи ті з них, які є

¹Грайс Г.П. Логика и речевое общение. //Новое в заруб. лингв. Вып. 16.- М.: Прогресс, 1985.- с. 222-227.

пріоритетними в конкретному акті мовлення. Однак оскільки умови спілкування і комунікативна мета суб'єкта різні в різних актах мовлення, то характер актуалізації цього компонента має певні особливості, які обумовлені характером представлення квантів інформації.

1. Непоширене відокремлене означення використовується для уточнення предмета, представленого в реченні займенником. Застосування займенника завжди вимагає введення додаткової інформації, що спричинено специфікою цієї частини мови, яка сама не називає предмети, ознаки або кількість, таким чином, ознака, яка акцентується, необхідна для адекватного сприйняття адресатом повідомлення в цілому. Наприклад, виділяючи у реченні «*Это, крайнее, затененное, она оставила незавершенным.*» (Пастернак Б.Л., «Доктор Живаго»; с.300) ознаку місцеположення вікна, суб'єкт уточнює, про яке саме вікно йде мова. Якщо об'єкт вже відомий адресатові з контексту, то комунікативна мета суб'єкта полягає в тому, щоб підкреслити ті кванти інформації, які важливі саме для цієї ситуації спілкування, якщо ж об'єкт вперше презентується адресатові, то виділена ознака має допомогти адресатові вибрати з групи однорідних предметів саме той, про який йде мова.

2. Непоширене відокремлене означення використовується для уточнення предмета, представленого в реченні іменником. В залежності від комунікативної мети суб'єкта в межах конкретного акту мовлення увага адресата може акцентуватися або на одній, найбільш суттєвій, ознаці предмета, в такому разі в синтаксичній структурі речення представлено одне непоширене відокремлене означення, або на ряді ознак, які повніше розкривають інформацію про предмет, взаємодоповнюючи та конкретизуючи одна одну (в такому разі у синтаксичній структурі речення відокремлюються два і більше означень.) Наприклад, у реченнях «Нагадаю: колись, для зручності, вирішили залишити в державному обігу лише одну мову — *російську.*» (Вечірній Київ; січень 1992 р.); «Однако иногда вопреки этой практике, а порой и до практической проверки вопросы доброкачественности методов переносятся в иную плоскость — *философскую.*» (Звегинцев В.А.; Язык и...; с.102) суб'єкт намагається уточнити, що саме він має на увазі, вказуючи на інший шлях вирішення проблеми або говорячи про державну мову.

Пресупозиційний компонент прагматичної структури речення пов'язаний з наявністю у комунікантів спільного фонду фонових знань, які складаються з т. зв. «картини

світу», стандартних уявлень про ситуацію та інформації, отриманої на попередньому етапі спілкування.¹ Якщо реалізація комунікативної мети суб'єкта вимагає акцентування цих квантів інформації, то суб'єкт актуалізує пресупозиційний компонент, використовуючи для цього, зокрема, відокремлене непоширене означення. Наприклад, у реченні «Была молодость с присущей ей неопытностью и тем неумением посмотреть вперед, пристально оглядеться по сторонам, которые мы, *старшие*, с позиций житейского практицизма часто именуем бездумностью.» (Речи сов. адвокатов...; с.31) суб'єкт акцентує увагу адресата на означенні «старшие», розраховуючи на те, що у свідомості адресата присутнє уявлення про життєву мудрість, досвід, розсудливість, які властиві людям у віці.

Інтенціональний компонент прагматичної структури речення пов'язаний з поняттям комунікативної інтенції, яку розглядають як притаманне акту мовлення спрямування на розв'язання певного мовного завдання, що реалізується через семантичну і прагматичну структури². Складність аналізу актуалізації цього компонента полягає в необхідності врахування факторів, які діють не лише на рівні окремого речення, але й на рівні тексту в цілому. Тому акцентована ознака має комунікативну значущість для реалізації глобальної комунікативної мети суб'єкта, як, наприклад, описуючи батьківський погляд у реченні «Як на тебе, ніби крізь призму десятиліть дивляться очі — *розумні, рідні, дорогі.*» (Плачинда С.П., Хліб і совість...; с.55) суб'єкт прагне пояснити адресатові, чому саме батько став для нього мірою людської гідності, і образ батьківських очей перетворився у лейтмотив всього тексту.

Таким чином, аналіз трансформації синтаксичної та семантичної структур речення внаслідок змін у комунікативно-прагматичній структурі свідчить про те, що відокремлення непоширеного означення, вираженого прикметником, є експліцитним вираженням актуалізацій аксиологічного, орієнтаційного, імплікаційного, пресупозиційного й інтенціонального компонентів прагматичної структури, причому актуалізація трьох останніх компонентів супроводжує актуалізацію аксиологічного чи

---

¹Аллен Дж.Ф., Перро Р. Выявление коммуникативного намерения, содержащегося в высказывании. //Новое в зарубеж. лингв. Вып. 17.- М.: Прогресс, 1986.- с. 362.

²Почепцов Г.Г. Прагматика предложения. //Теоретическая грамматика современного английского языка. -М.: Высшая школа, 1981.

орієнтаційного компонента і обумовлена особливою комунікативною метою суб'єкта.

У другій главі роботи «Особливості функціонування непоширеного відокремленого означення як актуалізатора компонентів прагматичної структури речення в різних сферах комунікації» розглядаються особливості застосування цього синтаксичного засобу для досягнення бажаного суб'єктом перлокутивного ефекту в комунікативних ситуаціях, обумовлених різними соціальними ролями адресата і суб'єкта.

Аналіз текстів офіційно-ділової, наукової, газетно-публіцистичної сфер комунікації та художньої літератури свідчить про наявність непоширеного відокремленого означення в усіх цих сферах спілкування. Однак активність його застосування знаходиться у прямій залежності від активності суб'єкта як особистості підчас породження акту мовлення, про що свідчать статистичні таблиці коефіцієнту співвідношення (Додаток №1). Якщо в текстах сфери ділової комунікації суб'єкт виступає носієм соціальної ролі, суворо регламентованої та упорядкованої, то й використання непоширеного відокремленого означення представлено незначною кількістю прикладів. Більш чітко та послідовно виявлення індивідуально-особистієї позиції, обумовленої необхідністю впливати на адресата не лише за допомогою рольових очікувань, але й шляхом переконання, аргументованого впливу як на інтелектуальне, так і на емоційне сприйняття, спричинює зростання частотності прикладів з непоширеним відокремленим означенням, про що свідчить матеріал наукових і газетно-публіцистичних текстів. Статистичні дані вказують також на тісний зв'язок, який існує між цими сферами комунікації з точки зору функціонування синтаксичного феномену відокремлення, тому непоширене відокремлене означення немає для них диференційного статусу. Найбільша кількість прикладів використання непоширеного відокремленого означення зафіксована в текстах художньої літератури, де авторське «Его» виявляє себе найповніше і найглибше, де суб'єкт користується найширшими можливостями для розробки стратегії і тактики мовлення.

ДОДАТОК №1

Таблиця 1.

t	1	2	3	4
1		6,25	5,4	11,87
2			1,27	12,75
3				15,7
4				

Таблиця 2.

t	1	2	3	4
1		4	3,6	8,4
2			0,5	6,5
3				8,2
4				

Таблиця 3.

t	1	2	3	4
1		4,9	4	11,7
2			1,5	10
3				13,2
4				

Наведені таблиці, де 1 — сфера офіційно-ділової комунікації, 2 — сфера наукової комунікації, 3 — сфера газетно-публіцистичної комунікації, 4 — художня література, являють собою результати статистичної обробки матеріалу з метою визначення коефіцієнта співвідношення. Цей статистичний метод використовується тоді, коли необхідно підтвердити висновки, зроблені на незначній кількості матеріалу. Аналіз джерел свідчить про те, що відокремлене непоширене означення виражене прикметником належить до тих мовних феноменів, частотність яких в тексті є незначною. Тому застосування статистичного методу визначення коефіцієнта співвідношення при вивченні кількісних параметрів функціонування непоширеного відокремленого означення

Поряд з кількісною залежністю від сфери комунікації існує й якісна, обумовлена глобальною комунікативною інтенцією суб'єкта. У наукових текстах непоширене відокремлене означення, як правило, використовується для актуалізації імплікаційного компонента прагматичної структури речення, в публіцистичних текстах практично однаково актуалізують три компоненти: орієнтаційний, аксиодогічний та імплікаційний, у художніх текстах значно переважає орієнтаційний компонент. Ці особливості функціонування синтаксичного феномену відокремлення пов'язані з комунікативною метою суб'єкта у кожній із сфер комунікації: потреба уточнити певну інформацію для адресата, підготованого до її сприйняття, у наукових текстах; зробити повідомлення інформаційно насиченим і експресивним у газетно-публіцистичних текстах; сприяти створенню повноцінного художнього образу у літературі.

Оскільки матеріал дослідження складається з текстів російської та української мов, то ці висновки зроблено на фактичному матеріалі обох слов'янських мов.

обумовлено об'єктивними факторами. Коефіцієнт співвідношення підраховується за спеціальною формулою:

$$t = \frac{|P_1 - P_2|}{\sqrt{P_1 \cdot P_2 \cdot \frac{a+b+c+d}{(a+b) \cdot (c+d)}}}$$

де a — це кількість вибірки з першого джерела, c — кількість вибірки з другого джерела, b — частотність мовного явища в першому джерелі, d — частотність мовного явища в другому джерелі, P_1 і P_2 — відносні частоти мовного явища у першому і другому джерелах, $\bar{P}_1$ і $\bar{P}_2$ — це відносні частоти однопорядкових абсолютних величин.

Існує певна залежність за якою якщо $t \leq 2$, тоді частотність мовного явища залежить від довжини джерела, якщо дорівнює або більше, тоді не залежить. При аналізі матеріалу (таблиця 1 — всі тексти разом, таблиця 2 — тексти російської мови, таблиця 3 — тексти української мови) виявлено такі загальні закономірності: при співвіднесенні сфер комунікації, які досліджувалися, коефіцієнт співвідношення більше 2, отже частотність непоширеного відокремленого означення залежить не від довжини джерела, а від якісних факторів. Виняток складає лише результат співвіднесення сфер наукової комунікації та засобів масової інформації, бо в цих текстах непоширене відокремлене означення не має функції диференціації.

Отже, проведені дослідження функціонування непоширеного відокремленого означення в текстах різних сфер комунікації свідчать про те, що цей синтаксичний феномен як засіб актуалізації комунікативно значущих компонентів прагматичної структури речення є спільним для обох мов засобом реалізації комунікативної інтенції суб'єкта та досягнення запланованого ним перлокутивного ефекту.

Положення, що виносяться на захист:

1. Комунікативно-функціональний підхід до аналізу мовних феноменів дає можливість розкрити взаємозв'язок між двома найважливішими складниками процесу комунікації: комунікантами, з їх намірами, метою, реакцією на інформацію, яку вони отримують, та мовними засобами, які свідомо використовуються учасниками комунікації в процесі мовної діяльності.

2. З позиції прагмалінгвістики активна мовна творчість суб'єкта комунікації виявляється в актуалізації компонентів комунікативно-прагматичної структури речення, яка поряд з синтаксичною та семантичною структурами є необхідним елементом його організації.

3. Актуалізація комунікативно значущих компонентів комунікативно-прагматичної структури речення, у відповідності до комунікативної інтенції суб'єкта, реалізується на рівні семантичної та синтаксичної структур за допомогою мовних засобів, одним з яких є відокремлення.

4. Вивчення феномена відокремлення з позиції теорії актів мовлення дозволяє проаналізувати його зв'язок з локутивними, ілокутивними і перлокутивними характеристиками акту мовлення, тобто:

а) презентація з його допомогою певних квантів інформації з метою акцентування на них уваги адресата;

б) зв'язок з імпліцитно представленою ілокутивною силою акту мовлення;

в) підвищення ступеня запланованого суб'єктом впливу на адресата.

5. Лінгвістична природа прикметника, який виступає у функції непоширеного відокремленого означення, впливає на характер актуалізації комунікативно значущих компонентів прагматичної структури речення. Взаємодія кваліфікативного і дескриптивного аспектів у семантиці прикметника обумовлює найбільш повну реалізацію ілокутивних і перлокутивних властивостей непоширеного відокремленого означення при актуалізації аксиологічного та орієнтаційного компонентів прагматичної структури

речення. Виділення імплікаційного, пресупозиційного та інтенціонального компонентів за допомогою цього мовного засобу обумовлено особливою комунікативною інтенцією суб'єкта мовлення і накладається на актуалізацію двох базових компонентів. Воно пов'язане з акцентуванням імпліцитно представлених, але важливих для успіху комунікації смислів:

а) уточнити інформацію згідно з «Принципом Кооперації» (імплікаційний) ;

б) викликати в уяві адресата асоціації, які ґрунтуються на спільних фонових знаннях або попередній інформації (пресупозиційний) ;

в) безпосередньо виявити авторську інтенцію (інтенціональний).

6. Активність застосування непоширеного відокремленого означення для реалізації комунікативної мети суб'єкта та досягнення запланованого перлокутивного ефекту залежить від характеру прояву суб'єкта як особистості в текстах різних сфер комунікації. Статистичний аналіз матеріалу підтвержує такий висновок: чим повніше суб'єкт відчуває себе дійсним творцем акту мовлення, чим вільніше він діє при членуванні інформації, акцентуванні її комунікативно значущих квантів та доборі засобів, тим вища частотність використання непоширеного відокремленого означення. Тому в процесі дослідження текстів сфери офіційно-ділової, наукової, газетно-публіцистичної комунікації та художньої літератури зафіксовано зростання прикладів застосування непоширеного відокремленого означення, і найвищою його частотність є в текстах художньої літератури.

7. Глобальна інтенція суб'єкта і запланований ним загальний перлокутивний ефект у межах конкретної сфери комунікації визначають не тільки кількісні, а й якісні особливості функціонування непоширеного відокремленого означення: в наукових текстах воно використовується переважно для актуалізації імплікаційного компонента прагматичної структури речення, в газетно-публіцистичних практично в одній мірі актуалізуються з його допомогою імплікаційний, аксиологічний та орієнтаційний компоненти, в текстах художньої літератури панує орієнтаційний компонент прагматичної структури речення.

8. Аналіз матеріалу дослідження, який складається з фактів російської та української мов, дозволяє зробити висновок: відокремлене непоширене означення як засіб актуалізації комунікативно значущих компонентів прагматичної структури речення є спільним для обох мов за-

собом реалізації комунікативної інтенції та досягнення запланованого суб'єктом перлокутивного ефекту.

Основні положення дисертації представлено в таких публікаціях:

1. Склад і функціонування відокремлених напівпредикативних членів речення в офіційно-діловому та публіцистичному стилях. // Актуальні проблеми сучасного літературознавства та мовознавства.—Київ, 1991.—с.198-203.

2. Явление обособления в функционально-стилистическом аспекте. // Нове в мовознавстві і літературознавстві.—Київ, 1992.—с. 21-29.

3. Відокремлення як засіб актуалізації комунікативної інтенції автора в художньому тексті. // Мат-лы I Междунар. конф. «Язык и культура».—Киев, 1992.—с. 136-137.

4. Непопыренное відокремлене постпозитивне означення в прагмалінгвістичному аспекті. // Дослідження з філології.—Київ, 1993.—с. 114-119.

Е.Танна

Ag 28,830

454632

AB 28831

AB 28.831

своєю роллю в комунікації
визначеної з точки зору її
функціонального значення
в мові.

1. Сема і функціонування мовних
одиниць: чотири речення в офіційно-діловій
та публіцистичній мові. // Актуальні проблеми сучас-
ної літературознавства та мовознавства. — Київ, 1991. —
с. 112-113.

2. Мовні одиниці в функціонально-стилістичес-
кій площині. // Мова в мовознавстві і літературознавстві.
— Київ, 1997. — с. 11-29.

3. Вплив мовних одиниць на процес комунікації
в мові. // Мова в мовознавстві і літературознавстві.
— Київ, 1997. — с. 126-127.

4. Мовні одиниці в комунікації публіцистичної мови
в українській мові. // Дослідження з філології.
— Київ, 1991. — с. 114-119.

Станіслав